

ביאורים

רבנו בחיי מונה, בהמשך למה שראינו אתמול, עניינים נוספים בהם משתמש האדם בכניעה: ה. הכניעה בונה את היחס הנכון לקבלת השפע מהבורא. שפע גשמי עלול להטעות. האדם בגאוותו, עלול לחשוב שמעצמו השיג זאת, וממילא אין למי להודות. תפקיד הכניעה אם כן, הוא להורות שהוא מכיר בכך שיש לו חובה להודות למקור הטובה. הכניעה בנוסף לכך שמונעת גאוה גם מביאה את האדם להבין שהקב"ה עומד מאחורי כל השפע שקיבל. עוד מוסיף רבנו בחיי, שהכניעה מצילה מן החשש שהממון שקיבל ישמש לרעתו, על ידי ההבנה בסיבת קבלת הממון.

קבלת ממון כפי שמבואר כאן, יכולה להיות משלוש סיבות: טובה, רעה וניסיון. שימוש בממון באופן שלא מפריע בעבודת ה' אלא מסייע, מברר שלטובה היתה קבלתו. שימוש לרעה, או קיצור בחובות הבורא בעקבותיו, מברר שקבלתו היתה לרעה. שמירת הממון ללא שימוש, מוגדרת כ'קבלה לניסיון', הממתין לבירור בשימוש שיעשה לבסוף. הכניעה מבררת את מטרת הממון. היא מורה לאדם שהממון הוא מאת הקב"ה ומכוונת את השימוש בו.

ו. הכניעה מפתחת באדם את היחס הנכון לדברי התורה. קריאה בתורה ובנביא יכולה להיעשות מן השפה ולחוץ ללא שימתן האדם אל ליבו דבר. על ידי הכניעה, נפגש האדם בקריאתו עם דבר ה'. מאחר וקריאתו איננה עוד מעשה חיצוני ומנותק, יהיה הכנוע קשוב לחובותיו כלפי הבורא ויחוש אם פגם בהם, הקשבה שתבטא גם בירת העונש במקרה שקיצר בחובותיו.

ז. השימוש בכניעה נעשה על מנת להשלים את מעשי העבודה. כאשר עוסק האדם בחובותיו לבורא ובמעשים טובים, הרי שמצוי מאוד שיכנס לליבו שמץ של גאוה ואולי אף יותר. כפי שראינו בהקדמה לשער זה, המעשה היותר שלם נעשה כאשר ליבו של האדם ריק מכל גאוה ונעשה אך ורק לרצון ה'.

ניתן לראות ששימושי הכניעה השונים מקיפים את האדם בכל מרחבי חייו: שני השימושים הראשונים עוסקים ביחסו למפגשים עם החברה, ההמון והחכמים. בשלישי והרביעי מוצגת התייחסות החברה אליו, אם לשבח אם לגנאי. השימוש החמישי עוסק ביחס הישיר של הקב"ה אל האדם בשעה שמשפיע עליו שפע. והשישי והשביעי עוסקים ביחסי האדם ואלוהיו בצורה עקיפה - דרך דברי התורה ומעשי המצוות, כאשר מקיים או אינו מקיים את חובותיו.

הרחבות

מצבים בהם הותרה 'חריגה' מהענוה

כשהוא מתעסק במעשה ממעשי העבודה, כצדקה ותפלה... או תוכחה. ר' אברהם בן הרמב"ם מצייין שיש מצבים בהם על האדם לסטות מהענוה בצורה חיצונית, כדוגמת מלך או מי שנמצא בתפקיד שררה על הציבור, שעליו להנהיג את הציבור ביד רמה כפי שדרשו חז"ל: "שום תשים עליך מלך" (דברים יז, טו) - "שתהא אימתו עליך" (סנהדרין כב). אולם עם זאת, עליו לשמור על הענוה הפנימית במלואה - "לבלתי רום לבבו מאחיו" (דברים יז, כ), כמו שמצינו שדוד המלך אומר על עצמו: "וליבי חלל בקרבי" (תהלים קט, כב). "יאחז את מוסרות השלטון בדאגה וזוהירות ובהתלמדות (הקשבה, נכונות ללמוד) המעניקה לו ענוה. או ישמור עליה (על הענוה) ויחזקנה על ידי תפילות ותחנונים... והתחברות עם יראי ה' והכנעה (חיצונית) מפניהם, ותחושת הכנעה פנימית במחיצתם" (המספיק לעובדי ה' פרק הענוה).

בדומה כותב הרמב"ם: "וכן מצוה על המלך לכבד לומדי התורה, וכשיכנסו לפניו סנהדרין וחכמי ישראל יעמוד לפניו וישיבם בצדו... במה דברים אמורים - בזמן שיהיה המלך בביתו לבדו הוא ועבדיו יעשה זה בצנעה, אבל בפרהסיא בפני העם לא יעשה ולא יעמוד מפני אדם ולא ידבר רכות... כדי שתהא יראתו בלב הכל" (הלכות מלכים ב, ה).

הרב קוק מצייין שגם ל"חסידי גדול ובמקום צורך גדול" הותר לחרוג ולספר בשבחי מעלותיו, אף שזהו דיבור האסור עקרונית מצד איסור גאוה (מוסר אביך ג, ד).

והחמישי, כשמיטיב לו הבורא בעולם הזה במיני הטובות, יפגע לאל, מפני כבוד משא חובת ההודאה עליהם, וישפיל לפניו מיראתו° שלא תהייה לנקמה° ממונו, כי רב הממון בעולם יהיה לאחד משלשה דברים: לטובה מאת הבורא יתברך, או לנסיון ומבחן, או לנקמה ומקשול.

וסימן הטובה, שיהיה בעליה טרוד בקיום חובות הבורא מהתעסק בה°, ותהיה סבה להוסיף במעשה לאלהים. ולא ישים לבו לטובה ההיא, ולא יבטח עליה, ויוציאה בחובות הבורא, דומה למה שמשפך איוב ממנהגו בממונו, והיאף היה מוציא חובות הבורא. ואמר במעוט בטחונו בו° (איוב לא, כד): "אם שמתי זהב כסליו° ולקתם° אמרתי מבטחי°".

וסימן הנסיון והמבחן, שיהיה בעל הממון טרוד בהרגשתו על שמירת ממונו, ולהוסיף עליו, ולפחד עליו מן הפגעים, מקיים מה שהוא חייב מהודאת הבורא עליו°. ובעליו מקסה בו, אין לו ממונו אלא ארץ הדאגה בעבורו ושמירתו, ושיהיה בא עליו לידי חשבון°, ובכמותו אמר הפתגם (קהלת ב, כג): "כי כל ימיו מכאבים וכעס ענינו°".

וסימן הנקמה, שיהיה בעל הממון טרוד בתענוג בו, ובהנאה מפרע חובות° הבורא וחובות בני אדם שהוא חייב ממונו, ושכח בעל הטובה, ולא ירגיש במה שהוא חייב עליה מהעבודה, כמו שאמר הפתגם (ישעיה כב, ג): "והנה ששון ושמחה הרג בקר ושחט צאן אכל בשר ושתות יין אכול ושתו כי מחר נמות". ואמר (ישעיה ה, יא): "והיה כנור ונגל תף וחליל וזין משתיהם ואת פעל יי לא יביטו". וזאת היא הנקמה בדמות הטובה.

והמשכיל, כשתבוא לו טובה, והעולם מקבל° כחפצו בכל עניניו, יפגע, מיראתו שלא תהיה נקמה מאת הבורא, כמו שנאמר (קהלת ה, יב): "עשר שמור לבעליו לרעתו°".

והששי, כשהוא קורא בתורה ובספרי הנביאים, ורואה הגמול והענש, ויודע בנפשו כי קצר בחובות האלהים, התחייב להפגע ולהשפיל לפני הבורא יתברך, מיראתו את ענשו, כמו שאמר בראשיתו (מלכים ב, יא): "ויהי כשמע המלך את דברי ספר התורה ויקרע את בגדיו", ואמר לו הבורא (מלכים ב, ט): "יען רף לבבך ותפגע מפני יי°".

והשביעי, כשהוא מתעסק במעשה ממעשי העבודה, כצדקה ותפלה, או מצוה, או רשות°, או תוכחה°, שלא יתעסק בו ובלבבו שום גאה וגבה, אבל יפגע וישפיל לפני הבורא בנגלה ובנסתר, ואל יחשבהו בנפשו למאומה אצל גדל מה שהוא חייב בו לאלהים מפני המעשה ההוא, כמו שנאמר (מיקה ו, ו): "במה אקדם יי אפף לאלהי מרום האקדמנו בעולות בעגלים בני שנה, הירצה יי באלפי אילים. הגיד לך אדם מה טוב ומה יי דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך°".

מיראתו - מפחדו. **לנקמה** - להתנקם בו על מעשיו הרעים. **מהתעסק בה** - העיסוק בטובה מביא לקיום חובות הבורא. **בו** - בממונו. **כסלי** - מבטחי. **ולקתם** - סוג של זהב. **מקיים מה וכו'** - טרוד בדאגותיו על הממון יותר ממה שהוא טרוד במילוי חובותו להודות עליו לבורא. **ושיהיה בא עליו לידי חשבון** - הממון ניתן לו ע"מ שינוסה ויתן על כך דין וחשבון. **מפרע חובות וכו'** - טרוד בהנאה יותר מטורדתו במילוי חובותיו לבורא. **מקבל** - הכל מסתדר לו כפי רצונו. **רשות** - דבר שאינו מצווה או עבירה. **מפפלי** - לעשות מעשה זה פעמים רבות יותר.